

UDK 821.163.4-6Petrović Njegoš P. II

UDK 811.131.1:929Petrović Njegoš P. II

Pregledni rad

Vesna KILIBARDA (Podgorica)

Filozofski fakultet – Nikšić

veskili@t-com.me

NJEGOŠEVO POZNAVANJE ITALIJANSKOGA JEZIKA

Manje ili više dokumentovano, u različitim izvorima pominje se da je Njegoš, pored ruskog, francuskog i nešto njemačkog, poznavao i italijanski jezik. Prilog razmatra okolnosti u kojima je Njegoš ovaj jezik učio, kao i svjedočanstva na osnovu kojih se može suditi u kojoj mjeri ga je poznavao, odnosno koliko se njime mogao služiti.

Ključne riječi: *Njegoš i strani jezici, Njegoš u Herceg Novom, Njegoševa pisma na latinici*

Postoji više iskaza savremenika i tvrdnji proučavalaca života i djela Petra II Petrovića Njegoša u vezi s njegovim poznavanjem stranih jezika, dok se o književnom obrazovanju i opštoj kulturi vladike i pjesnika, s obzirom na prilike u kojima je odrastao i živio, sudi uglavnom samo posredno. Ipak, vjeruje se da je on u svom zrelom dobu, iako se školovao nekontinuirano i nesistematično, po obimu i dubini svoga obrazovanja bio „sasvim na visini“ ondašnje evropske kulture.¹ Njegoš se ubraja u velike „autodidakte“ jer je, s nevjerovatnom energijom, najveći dio svog obrazovanja, pa i književnog, usvojio vlastitim radom.² U vrijeme kad je kao dječak doveden s Njeguša na Cetinje u Crnoj Gori nije bilo nikakvih škola. Ipak, Cetinjski manastir baštini je određene kulturne tradicije koje su ga svakako mogle podstaći na učenje i duhovno stvaralaštvo. U ovom smislu Nikola Banašević podsetio je na Crnojevića štampariju (1494), prvu kod Južnih Slovena, na vladiku Vasilija Petrovića, pisca prve *Istorije Crne Gore* (Moskva 1754), kao i na ličnost Njegoševog neposrednog prethodnika, vladiku Petra I, koji se isticao po svom

¹ Vido Latković, *Petar Petrović Njegoš*, Novo pokolenje, Beograd 1949, str. 20.

² Alojz Šmaus, „Petar II Petrović Njegoš 1813–1851“, preveo Branimir Živojinović, u: *Studije o Njegošu*, priredio Mirko Krivokapić, CID, Podgorica 2000, str. 163. – Rasprava je prvi put objavljena 1963. kao pregovor Šmausovom njemačkom prevodu *Gorskog vijenca*.

izuzetnom obrazovanju.³ Za Njegoševu intelektualnu biografiju zanimljivo je i značajno što preciznije utvrditi kada je, na koji način i koje sve strane jezike on učio, kao i koliko se njima mogao služiti, praktično ili knjiški.⁴ U različitim izvorima pominje se, manje ili više dokumentovano, da je vladika Rade, pored ruskog, francuskog i nešto njemačkog, poznao i italijanski jezik. Pretpostavlja se da je pri kraju svoga života pokazivao interesovanje i za novogrčki i turski, kao i da je mogao „nešto malo latinski naučiti“.⁵ U sećanjima na susrete s Njegošem njegovo poznavanje italijanskog jezika u svojim zapisima pominju neki od brojnih stranih autora koji su bili u prilici da se s crnogorskim vladikom i pjesnikom upoznaju u Crnoj Gori ili van nje: Rusi (E. N. Kovaljevski i I. I. Sreznjevski), Italijani (B. Biazoleto i F. Karara), Englezi (E. Mitford, Dž. G. Vilkinson i E. A. Pejtn), Njemci i Austrijanci (V. Ebel, J. G. Kol i L. A. Frankl), kao i neki Njegoševi savremenici s južnoslovenskih prostora, poput Imbra Ignjatijevića Tkalca i Milorada Medakovića.⁶ Uvjerjenje da je vladika poznao italijanski jezik iskazali su i neki docniji proučavaoci različitih aspekata Njegoševog života, jezika i pjesničkog djela, iako njihova mišljenja nijesu uvijek saglasna po pitanju kad je i na koji način on ovaj jezik učio i u kojoj mjeri ga je poznao, posebno u poređenju sa znanjem ruskog i francuskog.

Italijanski je, vrlo vjerovatno, bio i prvi strani jezik s kojim se Njegoš, već u ranoj mladosti, susreo u školi svoga učitelja, Josifa Tropovića (1775–1828), koja je kao neka vrsta male, privatne škole 1812. godine otvorena pri crkvi Sv. Vaznesenja na Toploj kod Herceg Novog.⁷ O Njegoševom školovanju u Herceg Novom pisano je kratko, uzgred i uglavnom proizvoljno, i nije sa sigurnošću utvrđeno koliko je tačno vremena tamo boravio, đe je škola bila, na Toploj ili na Savini, kao ni šta je sve i u kojoj mjeri učitelj Tropović mogao naučiti svoga učenika. Uglavnom se pominje da je mladi Petrović u školi proveo od godinu i po do tri godine u razdoblju između 1825. do 1827, učeći,

³ Up. „Da li je Njegoš bio samouk?“, *Stogodišnjica Gorskog vijenca 1847–1947* (preštampano iz *Glasnika Službenog lista Srpske patrijaršije*, br. 2–3), Beograd 1947, str. 21.

⁴ Nikola Banašević, „Njegoševo učenje stranih jezika“, *Zapisi*, III/1929, knj. V, sv. 4, str. 193.

⁵ Isto, str. 201.

⁶ Up. *Savremenici o Njegošu*, izabrali i redigovali Vido Latković i Nikola Banašević, Novo pokolenje, Beograd 1951, str. 31, 38, 63, 116, 132, 134, 149, 159, 174, 196, 207; Vilhelm Ebel, „Izveštaj sa puta po Crnoj Gori“ u: *Crna Gora vrata Balkana*, Putopisi i zapisi evropskih botaničara, priredili Vukić Pulević i Daniel Vincek, drugo dopunjeno izdanje, Obod, Cetinje 2004, str. 100; Isti, „Dvanaest dana u Crnoj Gori“, isto, str. 141; Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Knjigopoečatnja A. Paevića, Novi Sad 1882, str. 174.

⁷ Up. Dr Savo Vukmanović, „Petar II Petrović Njegoš u Herceg Novom“, *Boka*, 1982, br. 13–14, str. 327.

pored časlovca, psaltira i crkvenog pojanja, pisanja i računanja, i italijanski jezik.⁸ Tropović je slovio za prilično obrazovanog kaluđera manastira Savina, a smatralo se da je italijanski mogao naučiti još u djetinjstvu, s obzirom na to da je njegova majka izvjesno vrijeme živjela u Veneciji, ili je – pominje se i to – možda bila Mlečanka.⁹ U njegovoj školi, koja je u Boki bila na dobrom glasu, ovaj jezik izučavao se kao veoma potreban bokeljskoj deci koja su se većinom odavala moreplovstvu i trgovini.¹⁰ Mišljenja o tome koliko je sam Tropović znao italijanski, pa čak i da li ga je uopšte znao, razilaze se, kao što nijesu ujednačena ni mišljenja o tome da li je on zaista bio učen ili čovjek vrlo površnog obrazovanja.¹¹ No, nije učitelj Tropović bio i jedini koji je u Herceg Novom mladoga Rada mogao podučavati italijanskom jeziku. Prema svjedočenju Petra Dostinića, Tropovićevog sestrice i Njegoševog tadašnjeg školskog druga, njih obojicu, kao i svu ugledniju novljansku decu, po sat vremena dnevno, i to bez novčane nadoknade, „čitaj i pisaj talijanski“ učio je jedan „jako izobraženi“ starac, fratar iz katoličkog samostana Sv. Antonija, koga su zvali Pjero Prezidente.¹² On je mladoga Njegoša, koga je, pored italijanskog podučavao i iz matematike, prema svjedočenju Dostinića, „očinski ljubio“, i to najviše „zbog njegovog izvanrednog pamćenja“.¹³

Njegoša je na učenje italijanskog mogao uputiti njegov stric, vladika Petar I, i sam znalac ovog jezika, svjestan da će i njegovom nasljedniku on biti od koristi pri stalnim dodirima sa stanovništvom i vlastima Boke i Dalmacije, nekadašnjih poседа Mletačke Republike, u kojima je, i pod austrijskom upravom, nakon Bečkog kongresa (1815), italijanski zadržan kao jezik lokalne administracije. Moguće da ga je najviše stoga i poslao Tropoviću u Boku, đe je, pored učenja italijanskog, mladi Rade „u neku ruku“ imao i „prvi dodir sa zapadnom civilizacijom“.¹⁴ Tokom boravka u Herceg Novom, piše Ljubomir Nenadović, on se više nije mogao zadovoljiti samo žitijima svetih

⁸ Dr Savo Vukmanović, isto, str. 336.

⁹ Lazar Tomanović, *Petar Drugi Petrović Njegoš kao vladalac*, Državna štamparija, Cetinje 1897, str. 3; Dr Savo Vukmanović, „Da li je Njegošev učitelj, Josif Tropović, znao italijanski“, *Stvaranje*, VI/1951, br. 7–8, str. 522.

¹⁰ Up. Lazar Tomanović, isto; Vido Latković, nav. djelo, str. 14–15; Dr Savo Vukmanović, „Josif Tropović i Petar II Petrović Njegoš, učitelj i učenik“, *Boka*, 1980, br. 12, str. 271.

¹¹ Dr Savo Vukmanović, isto, str. 266–268.

¹² Veljko Radojević, „Nekoliko crtica iz djetinjstva Petra II Petrovića Njegoša“, *Glas Crnogorca*, XIX/1890, br. 45 (3. XI) str. 3, Listak.

¹³ Isto. – Savo Vukmanović bilježi mišljenje Marka Cara, koje mu je 1951. lično saopštio, a koje se podudara s kazanim, to jest da je Njegoš italijanski jezik u Herceg Novom učio vjerovatno kod katoličkih fratara. – Up. Savo Vukmanović, „Njegoš na Toploj, u školi Josifa Tropovića“, *Letopis Matice srpske*, god. 145, 1969, knj. 403, sv. 1, str. 111.

¹⁴ Nikola Banašević, „Da li je Njegoš bio samouk?“, str. 21.

otaca u manastiru, nego je „uzajmljivao svetske knjige iz varoši i čitao ih“.¹⁵ Vjeruje se da je iskusni i obrazovani, takođe samouki Petar I, koji je prema svjedočenju francuskog pukovnika Viale de Somijera „veoma dobro“ govorio italijanski, njemački i ruski jezik, „donekle“ poznao engleski, mada „vrlo malo“ francuski,¹⁶ svoga nasljednika po povratku iz Boke „nešto [...] i sam podučavao“.¹⁷ Nema potvrde da je to bio baš italijanski, iako je u biblioteci obrazovanog starog vladike, pored nekih drugih naslova na ovom jeziku, bilo i udžbenika i rječnika italijanskog koji su Njegošu mogli biti od koristi za eventualni samostalni rad i u godinama prije smrti Petra I, kao i kasnije. Te naslove pronašao je 1927. godine Dušan Vuksan među knjigama za koje je utvrđeno da su u Njegoševu biblioteku dospjele iz biblioteke Petra I.¹⁸ Među njima su bili jedan udžbenik italijanskog za početnike iz 1789. godine¹⁹, četvrti tom jednog višetomnog enciklopedijskog izdanja, s pravopisom i rječnikom italijanskog jezika, objavljen 1824.²⁰ i jedan trotomni rječnik s gramatikama i uporednim dijalozima na italijanskom, grčkom i turskom jeziku iz 1789. godine²¹. Na koricama ovog potonjeg izdanja ima puno zapisa „ispisanih rukom koja mnogo liči na Njegoševu“, a odnose se na turska značenja nekih italijan-

¹⁵ Ljubomir Nenadović, *O Crnogorcima. Pisma sa Cetinja 1878. godine*, Srpska književna zadruza, Beograd 1929, str. 121.

¹⁶ L. K. Viala de Somijer, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Izdavački Centar „Cetinje“ – CID, Podgorica 1995, str. 185. (Prevod djela *Voyage historique et politique au Monténégro* par M. le Colonel L. C. Vialla de Sommières, Alexis Eymery Libraire, Paris 1820). – Banašević smatra da Viala prećeruje u pogledu znanja stranih jezika Petra I, i da se ovaj, najvjerovatnije, služio samo italijanskim i ruskim, jer su mu ta dva jezika bila najpotrebnija i najpristupačnija. – Up. Nikola Banašević, nav. rad, str. 194.

¹⁷ Dr Laza Sekulić, „Posvećenje vladike Rada za episkopa“, u: *Letopis Matice srpske*, knj. 346, 1936, sv. 3, str. 316.

¹⁸ Up. Dušan Vuksan, „Biblioteka vladike Rada“, *Cetinje i Crna Gora*, Knjižarnica Rajkovića i Čukovića. Beograd 1927, str. 209–212. – Vuksanove podatke koji se odnose na autore, naslove i izdavače ovde smo dijelom korigovali i dopunili.

¹⁹ Pier-Domenico Soresi, *I rudimenti della lingua italiana*, dati in luce da D. Angelo Mazzoleni ad uso delle scuole, sesta edizione riveduta e ricorretta, Per Gio. Battista Indrich, Venezia MDCCLXXXIX. – Pjer Domenico Soresi (1711–1778) bio je pjesnik i autor pedagoških i književno-jezičkih djela.

²⁰ Antonio Bazzarini, *Ortografia enciclopedica universale della lingua italiana*, v. I–XV, Girolamo Tasso, Venezia 1824–1837. – Ovde se radi o monumentalnom izdanju Antonija Baccarinija (1782–1850) u petnaest tomova. U prvom dijelu dat je rječnik italijanskog jezika, dok je drugi donio enciklopediju nauka, književnosti i umjetnosti.

²¹ P. M. Bernandino Pianzola, *Dizionario, grammatiche e dialoghi per apprendere le lingue italiana, greca-volgare e turca, e varie scienze*, v. I–III, seconda edizione con moltissime correzioni aggiunte, Gio. Antonio Conzatti, Padova 1789. – Bernandino Pjancola (1721–1803) bio je lingvista i katolički misionar koji je na Istoku proveo dvanaest godina, od čega četiri (1771–1775) u franjevačkom samostanu u Istanbulu.

skih riječi.²² U Njegoševoj biblioteci kasnije će se naći i ilirsko-njemačko-italijanski rječnik Josipa Drobniča.²³ Njegoš je mogao nastaviti intenzivnije da uči italijanski jezik i od 1834. godine, kad je za učitelja prve crnogorske škole iz Kotora na Cetinje doveden Petar Ćirković, dobar poznavalac ovog jezika.²⁴ A prije Ćirkovića, tokom 1831. i 1832. godine, kod Njegoša je oko osam mjeseci boravio Jevto Popović, učitelj iz Trsta, koji je takođe znao italijanski jezik, iako nije pouzdano utvrđeno čime se sve on u Crnoj Gori bavio.²⁵

Znanje italijanskog Njegoš je mogao produbljivati i upotpunjavati na različite načine i kasnije, što učenjem iz knjiga, što koristeći razne prilike za usmeni razgovor kao praktično vježbanje i provjeru znanja prilikom svojih putovanja u Trst i Italiju, ali i u neprekidnoj komunikaciji s vlastima u Boki i Dalmaciji. Na Cetinju ga je italijanskom jeziku mogao dodatno podučavati i njegov učitelj francuskog, bivši Napoleonov oficir Antid Žom, koji je u Crnoj Gori, povremeno i u društvu svoje supruge, obrazovane Tršćanke, proveo oko godinu i po dana, od januara 1838. do početka ljeta 1839. godine. U pismu austrijskom oficiru Fridrihu Oreškoviću, u kome ga ubjeđuje da se zauzme kod tadašnjeg kotorskog okružnog kapetana Gabrijela Ivačića kako bi Francuzu bilo dopušteno da konačno pređe u Crnu Goru, Njegoš kaže: „Vi znate koliko mi je milo da naučim italijanski i francuski jezik, a sad mi se ta prilika pokazala“.²⁶ Smatra se da se Njegoš italijanskim jezikom, isto kao i ruskim, „mogao služiti u govoru i u zvaničnoj prepisci, kad je potrebno bilo“.²⁷ Da je vladika već u prvim godinama po dolasku na vlast dosta dobro poznao italijanski jezik i da je mogao čitati rukopise na italijanskom svjedoči i jedno njegovo pismo datirano 1. januara 1832. godine i upućeno u Kotor okružnom kapetanu Mikeleu Marteliniju. U pismu Njegoš moli kotorskog „cirkula“ da mu ubuduće piše „na čistom srpskom jeziku ili na talijanskom“, zato što su mu se prevodi pisama s italijanskog koje je do tada dobijao pokazali sasvim „tavni i nedostatočni“. Zanimljiva je ta, po Banaševiću, „čisto profesorska kritika“ prevoda Martelinijevih pisama, koji, prema Njegoševim navodima, sadrže „mloge dvojeznačeće riječi, mloge zamršene i ništa neznačeće“, zbog čega, ističe vladika, „mlogo puta moram da dugo vrijeme nad njima sjedim

²² Nikola Banašević, „Njegoševo učenje stranih jezika“, str. 201.

²³ *Ilirsko-nemačko-talijanski mali rečnik*, sa osnovom gramatike ilirske od Vekoslava Babukića, Tiskom jermenskoga manastira; troškom Matice srpske, Beč 1846–1849.

²⁴ Dr Savo Vukmanović, „Petar Ćirković, učitelj Njegoševe škole na Cetinju“, *Boka*, 1979, br. 11, str. 296; Isti, „Josif Tropović i Petar II Petrović Njegoš, učitelj i učenik“, str. 274.

²⁵ Dr Savo Vukmanović, isto, str. 290. – J. Popovića kao „izobražena čojeka“ pominje i Vuk Vrčević. – Up. Vuk Vrčević, nav. djelo, str. 63.

²⁶ Up. Petar Petrović Njegoš, *Pisma*, I, 1830–1837, *Cjelokupna djela P. P. Njegoša*, knjiga sedma (1830–1837), priredio Miraš Kićović, Prosveta, Beograd 1951, str. 419.

²⁷ Nikola Banašević, „Da li je Njegoš bio samouk?“, str. 22.

dok im smisao razumijem“.²⁸ Samo dva mjeseca ranije, u pismu upućenom 4. novembra 1831. godine Antoniju Hlumeckom, tadašnjem savjetniku austrijskog Namjesništva u Zadru, kojemu se – jasno je iz vladčinog odgovora – nijesu dopala neka „vozraženija“ i poneka „neprilična“ riječ iz prethodnog Njegoševog pisma, Njegoš nastoji da se opravda sljedećim riječima: „Vi ćete imat dobrotu oprost, budući da mi ovdje u Crnu Goru, iako razumijemo nekoliko italijanski jezik, ali nijesmo toliko jaki u njemu za moći izraziti misli svoje tako prilično kako što bi mogli po srpski“.²⁹ U sličnoj situaciji, to jest da preuveličava svoje neznanje još jednog stranog jezika, ovoga puta ruskog, za koji se vjeruje da ga je od svih stranih jezika najbolje znao, Njegoš se našao i nekoliko godina kasnije, kada je ruskom poslaniku u Beču D. P. Tatiščevu, nakon što ga je ovaj ukorio zbog jednog pisma upućenog mu na njemačkom, otpisao da se ruskim jezikom izražava sasvim slabo.³⁰

U tzv. *Ishodjašćem žurnalu*, odnosno u protokolima u kojima su čuvane kopije Njegoševe zvanične prepiske, postoje i neka njegova pisma na italijanskom, mada nije izvjesno da su sva i napisana vladčinom rukom. U Njegoševom najbližem okruženju bilo je uvijek pismenih ljudi, pa i poznavalaca italijanskog, koji su ovaj jezik znali čitati i pisati. Milorad Medaković bilježi kako su tokom večernjih posijela u Biljardi često naglas čitane „ruske knjige“ a „po kad i kad i talijanske“, i kako je Njegoš veoma pažljivo slušao pa kad bi u njima primijetio „štogođ važnoga“ tražio je da mu se to zabilježi.³¹ Glavarima je to čitanje, svjedoči Milaković, teško padalo, jer je prekidalo svaki razgovor, pa su jedva čekali da vladika kaže: „Dosta je – zabilježi, da znaš đe smo stali“.³² U jednoj anegdoti iz Njegoševe biografije Vuk Vrčević indirektno svjedoči da je vladici italijanski jezik bio blizak i da se mogao čuti i u njegovom svakodnevnom govoru, i to ne samo kroz oblike italijanizama.³³ A još prvi proučavaoci Njegoševog jezika uočili su da je među tuđicama

²⁸ Petar Petrović Njegoš, *Pisma*, I, str. 101; Nikola Banašević, „Njegoševo učenje stranih jezika“, str. 195.

²⁹ Petar Petrović Njegoš, *Pisma*, I, str. 81.

³⁰ Vidi Njegoševo pismo Tatiščevu od 13. juna 1840. godine u: Petar Petrović Njegoš, *Pisma*, II, *Cjelokupna djela P. P. Njegoša*, knjiga osma (1838–1842), Prosveta, Beograd 1953, str. 236. – Up. i Stanko Perunović, „Njegoševo poznavanje i učenje stranih jezika“, *Stvaranje*, XVIII/1963, br. 9–10, str. 256–257.

³¹ Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, str. 176.

³² Isto.

³³ U vrijeme kad je na Cetinju sagrađena prva gostionica, tzv. „lokanda“, Njegoš je ubijedio svoga brata Pera Tomova i još neke dobrostojeće Crnogorce da i oni saizidaju po jednu kuću u gradu, što je potpuno izmijenilo izgled male podllovćenske varoši. Šetajući jednoga dana cetinjskim poljem u društvu Filipa Kokotovića Vukotića, svoga sekretara i ađutanta, bivšeg austrijskog oficira, i pokazujući mu nove građevine, Njegoš se našao sljedećim riječima: „Što vam se čini gospodine od prestolnog crnogorskog grada? Cetinje i Venecija, *poka*

u njegovom djelu, uz slavjanizme-rusizme i turcizme, bilo i romanizama, prvenstveno italijanizama.³⁴

Da je Njegoš italijanski jezik i pisao, a ne samo govorio, indirektno dokazuju i dva njegova pisma na latinici, za koja se računa da ih je vladika sâm napisao, i to koristeći se upravo italijanskom ortografijom, a bila su upućena Nikoli Tomazeu neposredno nakon njihovog susreta u Veneciji u proljeće 1847. godine. Pisma je u epistolaru Nikole Tomazea koji se čuva u Centralnoj nacionalnoj biblioteci u Firenci pronašao i objavio Mate Zorić.³⁵ Evo nekoliko primjera: *nechim slatchim vigenjem...*, *iz duscevne colievche...*, *megiu nebon i semliom...*, *s ove vissine...*, *poroche ljudsche...*, *ali je divno vigeti...* Da je Njegoš ova pisma napisao svojom rukom tvrdi i Jevto Milović, koji uočava da je drugo pismo napisano malo modernijim pravopisom.³⁶ U prilog tome da je Njegoš italijanski jezik pisao govore i fragmenti u Njegoševoj *Bilježnici* koji sadrže ne samo njegov doslovni prepis zapisa nekadašnjih sužanja sa zidova podzemne tamnice u Duždevoj palati, koju je razgledao prilikom svog prvog boravka u Veneciji 1844. godine, nego i jezički korektno napisani kratki „uvodni“ podaci, takođe na italijanskom jeziku.³⁷ Ove zapise, koje je mogao preuzeti i iz kakve publikacije o Duždevom dvoru ili o Veneciji, sigurno ne bi prepisivao da nije razumio njihovo značenje. A u njima se kaže: *Non ti fidar d'alcuno, pensa e taci se finger vuoi dei spioni, insidie e lacci, il pentirti, il pentirti nulla giova, ma ben del valor tuo fu vera prova. De chi me fida, guardami iddio! De chi io me fido, mi guarderò io.*³⁸

Pred kraj života Njegoš je italijanski jezik očito dosta tečno govorio. To potvrđuje u svojim *Pismima iz Italije* srpski pisac Ljubomir Nenadović,

diferencija!“ (u značenju: mala razlika) – Vuk Vrčević, *Život Petra Petrovića Njegoša, vladike crnogorskoga*, Oktoih, Podgorica 2003, str. 107 (reprint prvog izdanja Matice srpske, knj. 46, Novi Sad 1914).

³⁴ Danilo V. Vušović, *Prilozi poručavanju Njegoševa jezika*, Biblioteka južnoslovenskog filologa br. 3, Grafički i umetnički zavod „Planeta“, Beograd 1930, str. 1. – Up. i Bogdan L. Dabić, „Romanizmi u Njegoševom Lažnom caru Šćepanu Malom“, *Književni jezik*, XVI/1987, br. 2–3, str. 144–147.

³⁵ „Nekoliko pisama iz ostavštine Nikole Tommasea“, *Zadarska revija*, VIII/1959, br. 4, str. 410–412.

³⁶ „Faksimili Njegoševih pisama pisanih latinicom“, u: Jevto. M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, CANU, Titograd 1984, str. 585–587.

³⁷ Evo Njegoševog objašnjenja o porijeklu zapisa: *Nell'antiche prigioni degi'inquisitori di stato delle pozzi nel palazzo ex ducale in Venezia ritrovati le seguenti iscrizioni.* – *Njegoševa Bilježnica*, Istorijski institut, Cetinje 1956, str. 189.

³⁸ „Ne vjeruj nikome, razmišljaj i čuti ako želiš da izbjegneš zamke i spletkes špijuna. Od toga da se pokaješ nema nikakve koristi, mada je to dokaz tvoje hrabrosti. Neka me Bog sačuva od onih koji meni vjeruju, a ja ću se čuvati od onih u koje ja vjerujem“. – Prev. V. K. Ispod je stajao potpis: *Io Francesco Abiot Marco.* – Isto.

opisujući kako je i zašto vladika, prilikom svog boravka u Napulju u zimu 1851. godine, ponekad znao da neočekivano prekine razgovor na francuskom i sagovorniku se obrati na italijanskom: „On ima običaj, katkad, usred francuskog govora kazati po nekoliko rečenica na talijanskom jeziku. Kad nađe u talijanskim rečima jači izraz, on se njime posluži“.³⁹ Ovaj Nenadovićev zapis odnosi se na Njegošev odgovor napuljskom bankaru i trgovcu Karlu Rotšildu koga je interesovalo zašto Crna Gora još nema svoj novac.

Osim praktičnih razloga, Njegošu je italijanski jezik mogao biti od pomoći i u bogaćenju vlastite književne i filozofske kulture.⁴⁰ A njegova želja za učenjem i obrazovanjem bila je nesporna. Naravno, pored onoga što mu je pružala njegova lektira, Njegoševom obrazovanju i širenju vidika veoma su pogodovala putovanja u Beč, u Petrograd i po Italiji, prepiska s mnogim znamenitim književnicima, susreti sa značajnim ličnostima njegovoga doba, kao i posete stranih putnika Cetinju. Nikola Banašević kritički se osvrnuo na karakterisanje Njegoša kao samouka u smislu romantičarskih shvatanja umjetnosti i umjetnikovog genija, ističući da, iako Njegoševo školovanje nije bilo redovno po današnjim našim pojmovima, on nije bio bez ikakvih učitelja niti je oskudijevao u dobrim knjigama, kao i da njegov napor u samoobrazovanju ne treba miješati s pojmom samoučkog učenja.⁴¹ U cetinjskoj osami, daleko od centara evropske duhovnosti, Njegoš se najradije družio s knjigama. Podaci o tome šta je čitao i kakvo je moglo biti njegovo obrazovanje, u prvom redu književno, uglavnom se traže u naslovima i sadržajima knjiga iz njegove biblioteke. Pitanje Njegoševe lektire, s obzirom da je on do znanja dolazio uglavnom posredstvom knjiga, od izuzetnog je značaja. Njegoševa biblioteka nastala je 1838. godine tako što je vladika svjetovne knjige, koje su do tada njegov prethodnik i on nabavili, odvojio od crkvenih i iz Cetinjskog manastira prenio ih u svoju rezidenciju u Biljardi. Osim knjiga koje je naslijedio od svoga strica Petra I, a među kojima je bilo dosta svjetovnih, i to na više jezika, ostale je Njegoš sâm nabavio, što kupujući ih neposredno ili putem pretplate, što dobijajući ih na poklon od autora i prijatelja. Prvi popis Njegoševe biblioteke, to jest onoga što je od nje do tada ostalo, objavio je 1927. godine Dušan Vuksan, pretpostavljajući da je vladika, kao veliki bibliofil, „morao ostaviti biblioteku sa nekoliko hiljada svezaka“.⁴² U Njegoševom muzeju na Cetinju danas se nalazi najveći dio knjiga iz Vuksanovog popisa, ali i priličan broj onih za koje ovaj autor nije znao ili nije pretpostavljao da potiču iz Njegoševe

³⁹ Ljubomir Nenadović, *Pisma iz Italije*, Nova škola, Beograd 2006, (pismo III), str. 16–17.

⁴⁰ Nikola Banašević, „Njegoševo učenje stranih jezika“, str. 195.

⁴¹ Up. Nikola Banašević, „Da li je Njegoš bio samouk?“, str. 2021.

⁴² Dušan D. Vuksan, nav. rad, str. 194.

biblioteke koja ni do danas nije u dovoljnoj mjeri sistematski ispitana.⁴³ Upoznavanje sa sastavom i sadržinom u prvom redu Njegoševe književne lektire, ali i s drugim djelima različite sadržine i namjene koja se nalaze u njegovoj biblioteci, prvi je korak u ispitivanju eventualnih uticaja na djelo i djelovanje crnogorskog vladike i pjesnika.

U Njegoševoj biblioteci nalazi se i izvjestan broj knjiga na italijanskom jeziku. U Vuksanovom popisu zabilježeno je ukupno devet italijanskih naslova koje je Njegoš preuzeo iz biblioteke svoga strica i deset koje je on sâm nabavio, uz nekoliko godišta listova i časopisa na italijanskom jeziku čiji je, moguće, bio prenumerant. U inventaru Njegoševog muzeja danas broj naslova na italijanskom duplo je veći nego kod Vuksana, iako nekih naslova iz Vuksanovog popisa u njemu nema, dok su pojedine knjige na italijanskom, iako se u Vuksanovom spisku nalaze među knjigama Petra II, iz nepoznatog razloga premještene među knjige Petra I. Mnoge dileme u vezi s današnjim sastavom Njegoševe biblioteke predstavljaju otvorena pitanja, a odgovore na njih trebalo bi da daju nadležne institucije, prvenstveno Njegošev muzej, odnosno Narodni muzej Crne Gore u čijem je ovaj sastavu, ali i Nacionalna biblioteka na Cetinju kao matična ustanova za bibliotečku djelatnost u Crnoj Gori. U sferi našeg interesovanja, drugom prilikom, naći će, prvo, one knjige iz Vuksanovog i/ili muzejskog inventara iz kojih je Njegoš mogao steći ili produbiti znanja iz oblasti italijanskog jezika, književnosti i kulture, pa i kad su, eventualno, u pitanju djela na nekim drugim jezicima, ne samo na italijanskom i, drugo, knjige koja nam kazuju o čemu se sve vladika mogao obavijestiti posredstvom ostalih raznovrsnih izdanja na italijanskom jeziku koja su mu na Cetinju bila na raspolaganju.

⁴³ Te knjige je ovom muzeju povodom stote godišnjice Njegoševe smrti predao Državni muzej na Cetinju, a njihovi inventari predstavljaju drugi, neobjavljeni spisak sastava knjižnice Petra I i Petra II. Iako se radi o fondu stare i rijetke knjige koji, uzgred, do danas nije na odgovarajući način zaštićen od propadanja, nije poznato ni ko je, ni kada ove inventare sastavio, kao što se ne zna ni na osnovu kojih kriterijuma su knjige kojih u Vuksanovom spisku nema kasnije proglašavane za ostatke Njegoševe biblioteke i zašto je kod pojedinih naslova došlo do promjene oznake pripadnosti Petru I ili Petru II u odnosu na Vuksanov popis. S obzirom na činjenicu da popis Njegoševih knjiga nije s potrebnom kritičnošću uradio ni Dušan Vuksan, ni oni koji su pravili muzejski inventar Njegoševe biblioteke, svaki pokušaj utvrđivanja njenog, pa i približnog sastava ostaje nužno na nivou pretpostavke.

Literatura

- Banašević, Nikola Banašević (1929). „Njegoševo učenje stranih jezika“, *Zapisi*, III, knj. V, sv. 4, str. 193–202.
- Banašević, Nikola (1947). „Da li je Njegoš bio samouk?“ u: *Stogodišnjica Gorskog vijenca 1847–1947*, (separat iz Glasnika Službenog lista Srpske patrijaršije, str. 20–22).
- Dabić, Bogdan L.(1987). „Romanizmi u Njegoševom 'Lažnom caru Šćepanu Malom'“, *Književni jezik*, XVI, br. 2–3, str. 144–147.
- Ebel, Vilhelm (2004). „Izvjestaj s puta po Crnoj Gori“, u: *Crna Gora vrata Balkana*, Putopisi i zapisi evropskih botaničara, priredili Vukić Pulević i Daniel Vincek, drugo dopunjeno izdanje, Cetinje: Obod, str. 95–104.
- Ebel, Vilhelm (2004). „Dvanaest dana u Crnoj Gori“, u: *Crna Gora vrata Balkana*, Putopisi i zapisi evropskih botaničara, priredili Vukić Pulević i Daniel Vincek, drugo dopunjeno izdanje, Cetinje: Obod, str.105195.
- Latković, Vido (1949), *Petar Petrović Njegoš*, Beograd: Novo pokolenje.
- Latković, Vido i Banašević, Nikola (ur.) (1951). *Savremenici o Njegošu*, Beograd: Novo pokolenje.
- Medaković, Milorad (1882). *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad: Knjigopечатnja A. Paevića.
- Milović, Jevto (1984), „Faksimili Njegoševih pisama pisanih latinicom“, u: Jevto. M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, Titograd: CANU, str. 585–587.
- Nenadović, Ljubomir (1929). *O Crnogorcima. Pisma sa Cetinja 1878. godine*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Nenadović, Ljubomir (2006). *Pisma iz Italije*, Beograd: Nova škola.
- *Njegoševa Bilježnica* (1956), Cetinje: Istorijski institut.
- Perunović, Stanko (1963). „Njegoševo poznavanje i učenje stranih jezika“, *Stvaranje*, XVIII, br. 9–10, str. 255–268.
- Petrović Njegoš, Petar (1951). *Pisma*, I, 1830–1837, u: *Cjelokupna djela P. P. Njegoša*, knjiga sedma (1830–1837), priredio Miraš Kićović, Beograd: Prosveta.
- Petrović Njegoš, Petar (1953). *Pisma*, II, u: *Cjelokupna djela P. P. Njegoša*, knjiga osma (1838–1842), Beograd: Prosveta.
- Radojević, Veljko (1890). „Nekoliko crtica iz djetinjstva Petra II Petrovića Njegoša“, *Glas Crnogorca*, XIX, br. 45 (3. XI) str. 3, Listak.
- Sekulić, dr Laza (1936). „Posvećenje vladike Rada za episkopa“, *Letopis Matice srpske*, knj. 346, sv. 3, str. 312–318.
- Tomanović, Lazar (1896). *Petar Drugi Petrović Njegoš kao vladalac*, Cetinje: Državna štamparija.

- Šmaus, Alojz (2000), „Petar II Petrović Njegoš 1813–1851“, u: *Studije o Njegošu*, priredio Mirko Krivokapić, Podgorica: CID.
- Viala de Somijer, L. K. (1995). *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Podgorica: CID.
- Vrčević, Vuk (2003) *Život Petra Petrovića Njegoša, vladike crnogorskoga*, Podgorica: Oktoih (reprint Novi Sad: Matice srpske, knj. 46, 1914).
- Vukmanović, dr Savo (1951). „Da li je Njegošev učitelj, Josif Tropović, znao italijanski“, *Stvaranje*, VI, br. 7–8, str. 521–524.
- Vukmanović, dr Savo (1969). „Njegoš na Toploju, u školi Josifa Tropovića“, *Letopis Matice srpske*, god. 145, knj. 403, sv. 1, str. 105–115.
- Vukmanović, dr Savo (1979). „Petar Ćirković, učitelj Njegoševe škole na Cetinju“, *Boka*, br. 11, str. 287–299.
- Vukmanović, dr Savo (1980). „Josif Tropović i Petar II Petrović Njegoš, učitelj i učenik“, *Boka*, br. 12, str. 263–280.
- Vukmanović, dr Savo (1982). „Petar II Petrović Njegoš u Herceg Novom“, *Boka*, br. 13–14, str. 327–348.
- Vuksan, Dušan (1927). „Biblioteka vladike Rada“, u: *Cetinje i Crna Gora*, Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića, str. 192–219.
- Vušović, Danilo V. (1930). *Prilozi poručavanju Njegoševa jezika*, Beograd: Grafički i umetnički zavod „Planeta“.
- Zorić, Mate (1959). „Nekoliko pisama iz ostavštine Nikole Tommasea“, *Zadarska revija*, VIII/1959, br. 4, str. 403–415.

Vesna KILIBARDA

NJEGOŠ'S KNOWLEDGE OF ITALIAN

There are various sources, more or less documented, claiming that in addition to Russian, French and a little German, Njegoš knew Italian. The paper reviews the circumstances in which Njegoš learned it, as well as the testimonies on the basis of which we can assess the extent to which he knew Italian, i.e. was able to use it.

Key words: *Njegoš and foreign languages, Njegoš in Herceg Novi, Njegoš's letters written in Latin script*